

A FESTŐ ÉS KÉPÍRÓ ERDÉLYI JÓZSEF

Erdélyi Józsefet (Újbátorpuszta, 1896. december 30. – Budapest, 1978. október 4.) ma már kevesen ismerik. Alakja, költészete hiányzik a mai irodalomból, a felnövekvő nemzedék tudatából. Pedig irodalomtörténeti értékű hat évtizedes irodalmi munkássága.

E millennium évében született bihari költő volt az, aki Németh László szerint a magyar föld, a parasztság hangját vitte az elerőtlenedő magyar lírába. A fiatal Erdélyit sok más költőtársához hasonlóan Mikes Lajos vette védőszárnyai alá. Első verseit az Estlapok és a Nyugat közli. 1922-ben jelenik meg *Ibolyalevél* címmel kis kötete, amely valószínűsíthetően lírai forradalmat indított el a magyar irodalomban. Új népi lírát teremtett. Költő társaival elindítója a népi írók mozgalmának. Háromszor kapta meg munkásságáért a Baumgarten-évdíjat.

Jelentős helyet kapott költészetében az emlékezés a szülőföldre, Biharra. Aprólékos tájfldrajzi, biológiai leírásai gazdagok festői árnyalatokban. A festőnek is érdekes költő többnyire életképekben jelenítette meg verseit.

A festő, rajzoló, zenélő költővel – élete utolsó szakaszában – évekig szoros barátságot ápolhattam. Napokat tölthettem nála. Jegyzeteltem, fotókat készítettem Róla.

A számtalan személyes beszélgetésünk egyikén, Budapesten, a Királyhágó utcai lakásában, a festőműteremnek is használt dolgozószobában több kézírásos füzetet lepett meg. Olvasd el őket, és egykoron – ha a magyar irodalmi élet befogadómmá válik, írjál róluk – mondta.

Erdélyi József betegsége és halála után, leányával, Honorral többször beszélgettünk édesapja festészetéről is. Így került szóba a színkeveréssel foglalkozó kézirat, amit emlékei szerint a költő édesapja írt egykor a kiváló Medgyessy-tanítványnak, a szobrászművész Boda Gábornak. Annak a művész barátjának, aki a legnehezebb években is kitarított Erdélyi József mellett. E barátságról a „*Vajdák*” című versében is olvashatunk.

Előkeresve az egykor kapott kéziratcsomagot a költő Erdélyi József ceruzával többször átírt, és több korszakának írás stílusában megírt képzőművészeti tanulmányára bukkantam.

A képzőművészet-történetileg is értékes tanulmányt nagy terjedelme miatt rövidítve közlöm Olvasóinkkal.

Kedves Barátom!

Tudod, hogy nem csak költő, azaz versíró, hanem egy kicsit festő, szobrász, és zeneszerző, vagy legalább dallamszerző is vagyok. Ahogy Te sem csak szobrász, hanem költő, író is vagy, pennás ember, kinek levegőtisztító művészeti villámcsikkeit örömmel olvastam, és olvasnám ma is. Bárcsak olyan prózaíró volnék, mint amilyen Te vagy: de úgy vagyok a prózával, mint a fecske vagy a sas a gyalogjárással: repülni könnyebb. Képzőművész vagyok az irodalomban, író a képzőművészetben. Költő, versíró. Úgy kezdem hát írni ezt a levelet Hozzád, mint a kobozpengető régi magyar énekszerző, hogy „nem szoktam, nem szoktam...”

Nem szoktam képzőművészeti cikket írni, s ez lesz talán első és utolsó ilyen nemű írásom, mint ahogy Szabó Dezsőnek első és utolsó előszava lett az, amit annak idején, ezelőtt harminchárom évvel az én első verses füzetemhez írt. Nem szoktam képzőművészeti értekezést írni, dadogó, rapszódikus lesz hát ez az írás: írom úgy, ahogy kifakad, felbuzog belőlem, mint valami olajforrás. Magasba dobva a fűrőt és naftában fűrésztve a fűrő embert...

Mint annyi más költő előttem, festő szerettem volna lenni én is. Időről időre azt hittem, hogy nem írok több verset, leteszem a lantot, a tollat, ecsetet ragadok és festő leszek. Sokat vesződtem két évvel ezelőtt egy szűk, sötét szobában, ahol nappal is csak lámpavilágnál festhettem. Túl kéknek-zöldnek találtam napvilágon a sárga fényben festett képet: de ha természet után, napvilágon festettem, akkor sem voltam megelégedve soha, különösen az ég kék színével, amely alatt a napsütötte fehér tanyaházfal nem ragyogott úgy, mint a valóságban. Ha tiszta fehérrel festettem, hideg, üres lett, ha sárgát kevertem bele, sárga lett a fal, nem fehér. Baj volt az árnyékokkal is: ahogy a levegőgég kék testnek, úgy az árnyék ilyen vagy olyan színű égdarabnak látszott. Legjobban mégis az fájt, hogy az ég nem akart elválni a földtől, súlyos, kemény határ, elérhetőnek látszó fal és tető maradt, amely úgy tapadt, ragadt az előtte és alatta álló földi világhoz, mint éretlen dióhoz a burok, sehogy sem akart levegő, közömbös kék, súlytalan és elérhetetlen semmi, végtelenség lenni...

Addig gondolkoztam egy egész éjszaka, míg rá nem jöttem: mit hagytam számításon kívül a színkeverésben. Mert a hiba csak abban lehetett.

A lámpavilágnál festett képek színkeverése azért volt hiányos, amiatt lettek olyan kék-zöldek a képek, hogy megcsalt a sárga fény: elég tompának, zöldesnek láttatta velem a kéket, és elég sárgásnak a zöldet.

Ha annyi sárgát kevertem volna minden színhez amennyi a villanylámpa fényében van, legfeljebb sárgább lett volna a képem, de meleg lett volna a képen minden szín, égen és földön minden fény és árnyék.

A világ távolról sem olyan színes, amilyennek a kolorista festők ábrázolják, hanem olyan szürke, mint a szivárványkoszorús viharfelhők, színek kiáltanak ki belőle, színek, amiket a valóságban csak az egységes világítás, a tónus, az alapszín, az egy térben és időben történő megjelenés házasít össze. Nem sorakoznak egymás alá s fölé mint a szivárványban, hanem külön-külön élnek, vegyülnek, küzdenek egymással, győznek, uralkodnak, szolgálnak, mint a népek, az emberek.

A magyar festő, kivált a régi fehér inges-gatyás, ingvillas-pendelyes világban, de még ma is, a fehérre meszelt falusi és tanyaházak világában, küzd a fehérrel. Könnyű

volt a bitummal alapozó, barnával és feketével is keverő Munkácsynak tiszta fehéret nyomni s vakítóan ragyogtatni a vásznon, ahol a színeket fékezte, közömbösítette a keverés. Van is tere a Munkácsy-képnek, mert nem csak a rajz távlatos, hanem a színezés is: a kép egységes tónusát biztosítja annak bitum alapja és a színeket fékezi, közömbösíti, vagy kihangsúlyozza a keverésmód szabadsága. Míg a koloristák képén akármilyen jó is a rajz, ha jobb is, mint Munkácsyén, a féktelenül tobzódó, felszabadult színek anarchiája, individualizmusa, vagy festékké változtat mindent vagy levegővé hígítja, lágyítja, súlytalanítja a legsűrűbb, legkeményebb, legnehezebb testet is az anyagszerűség és térszerűség rovására. Festékszönyegek az ilyen festmények: csak a távlatos, skurcos rajz ad beléjük némi térillúziót. Festékmozaikok: örülnek az éles színhatárnak, hálások a leglevegősebb kontúrért, boldogok ha a vázlat sötét hálóját nem fedik, nem tüntetik el, csak kitöltik a színek. Minél plasztikusabban akar hatni a tiszta fehérrel keverő és barnát, feketét csak a végső kényszerhelyzetben, lopva használó kolorista, annál távolabb lesz attól. Minél jobban akarja ragyogtatni a napsütötte fehér falat vagy a fehér gyolcsot, annál sötétebbé kell tennie az eget, a hátteret, meg általában a többi színt. A végén mégis úgy hat a fehér gyolcs mintha nem a képen lenne, hanem csak ragyogó hasadék, lyuk lenne a képen.

Kosza képein már olyan a táj, mintha nap helyett egy óriási reflektor, lámpa ragyogna valahol az égen: a színek a sötétkék ég, a sötét árnyékok, a fekete kontúr miatt ragyognak s a kép az olajfestmény már nem is festmény, hanem primitíven színezett grafika, melyben minden szín prímet játszik. A képet csak a ritmikus vonal, a kompozíció nagydobja tartja össze, no meg az elmaradhatatlan keret, mely nélkül meztláb van az európai festőművészet, de amelyre a kínai és japán képnek nincs szüksége, mert az megőrizte ősi képirás jellegét...

Az európai festőművészet fejlődésének utolsó lépése a helyes színkeverés kitalálása, vagy kimondása, meghirdetése. Amit én ajánlok az csak összegzése annak, amit a színkeverésben előttem is megtettek a festők, ki ezt, ki azt, Ki többet, ki kevesebbet. Tehát az eljárást még nem alkalmazta senki, én legalább is nem tudok róla, hogy valaha valaki alkalmazta volna rajtam kívül.

Ha ismert festőművész volnék, könnyebb dolgom volna: egyszerűen kiállítanám keverő fehérrel és keverő feketével festett képeimet. Így kiállításra méltó képek híján levelet írok hozzád, mint általam nagyra becsült szobrászhoz és kedves barátomhoz. Személyiségben hazánk és a világ minden művészehez abban a hitben, hogy szavam hatása nem Rajtad, hanem annak igazságán telik vagy múlik...

A színkeverés helyes, célszerű módja megszünteti a színanarchiát, biztosítja a kép alaptónusát. A keverő fehér és keverő fekete által úgy tud majd teret ábrázolni, éreztetni a festő, hogy a képen ott és annak látszik majd minden, ami a valóságban, az életben akármilyen takarékosan jellemez részletez is a festő. Mert ne higgye senki, hogy a festőművészethez nem értő ember szemében olyan fontos minden részlet.

Festettem egyszer egy fát. Egy disznópásztor legény állt a hátam megett, s mikor a fa éppen csak hogy megjelent a képen, megszólalt. A fá! – mondta, ne fesse tovább.... Ő nem tudta volna annyira sem, olyan hüen sem lefesteni a fát, megelégedett a legtakarékosabb munkával, amely azt a vásznon mindenkinek felismerhetően megjelenítette. Egyenesen félt, hogy tovább gyötröm magam, mikor hiszen neki, a másik embernek festek s neki már elég. Bolond volnék ha csak a magam kedvéért tovább festenék csak

azért, mert tudnék még festeni a fán, tovább dolgoznék a lehetetlenségig, vakulásig, hogy minden ágat, bogot, levelet és virágot lefessek amit csak látok a fán.

Munkácsy először teret teremt, teret határol és nyit. Fény és árnyék, világosság és sötétség érzetése... Ha minden rosszul lenne is rajzolva képein, akkor is a helyes színkeverés olyan valószínűnek, megfoghatónak, szinte körüljárhatónak éreztet a képen mindent, mint egy határtalan lehetőségű panoptikumban, ahol egy festő palettáján és ecsetjén és vásznán levegővé, térré, palotává, hús-vér, csont-velő, szőr-bőr emberré, köntössé, szóvá és tetté, világtörténetté, tamiságtétté és tanítássá tud átváltozni a festék.

Kedves Barátom!

Nem akar ez a levél senkinek sem a leckéztetője lenni, csak egy olyan ember véleményét közli a festőművészetről s néhány festőművész néhány képéről minden rangsoroló vagy rangfosztó szándék nélkül. Olyan gondolkozó ember írása ez a levél aki szeretett volna s míg él szeretne festő, szobrász, zeneszerző, minden lenni. De mindenhez egész élet kell s örül ha úgy, ahogy költő, versíró tud lenni, egy ember aki szeretne olyan festményeket látni amilyeneket szeretne festeni.

Ha valamit érek, mint költő, ha tudtam hatni a közönségre és költőtársaimra, azért érek valamit, azért tudtam hatni, mert a versírást nem irodalomnak, hanem képzőművészetnek tekintettem. Most amit a képzőművészettől kapott általam az irodalom, a költészet hadd kapja vissza azt a képzőművészet a költőtől, az írótól, a gondolkodótól.

A mondánivaló egy, csak kifejező eszköze többféle. A képzőművész épp úgy, de talán még közvetlenebbül tudat alá hatólag tudja szolgálni, hirdetni az emberi érzelem és gondolatvilág ő, örök egységét és folytonos megújódását, mint a közvetlenül csak az ő nyelvén beszélőknek az író, a költő, a gondolkozó.

Úton-útfélen, fűnek-fának ingyen árultam ezt a nyílt titkot, a színkeverésnek ezt az általam részben sikerrel kipróbált egységes módszerét. De az emberek nem hisznek az élőszóban úgy, mint abban ami „meg van írva”. Az írás, a néma írás mikrofonja és megafonja az élőszónak.

Verba volant, scripta manent – az írás országgá és világgá kiálthatja az igazságot akkor is, ha csak kézírás, hátha még gép sokszorosítja.

Kár, hogy írógépem nincs, nem küldhetek egyszerre többet ebből a levélből Neked, de hiszem, hogy lesz elég olvasója és talán megszívlelője is a benne foglalt jótanácsnak.

A színkeverésről alkotott véleményem, mint azt jól tudod, összefügg a fogalomalkotás tudományával. Azzal a tudománnyal amelynek úttörője, előfutára vagyok. Hogy a festőművészet tovább fejlődhessen és emberiségnevelő feladatának a mai korban eleget tudjon tenni, nem csak a célját kell tisztán látni, hanem céljának megfelelő kifejezőmódot is kell találni.

Az olajfesték feltalálása nélkül a rőneszánsz festőművészet kibontakozása elképzelhetetlen. A színkeverésnek olyan módja, mely képessé teszi a festőt drámai mondanivalók kifejezésére, elengedhetetlen és elodázhatatlan feltétel a festőművészek továbbfejlődéséhez, a modern festőművészet teljes kibontakozásához.

Kérlek, ha levelem elolvasása után is úgy találod, hogy van, hogy lehet némi olyan igazságom, amellyel a festőművészetnek használhatok, mutasd meg e levelet festőbarátainknak.

Ölel nagyrabecsülő barátod:

Buda, 1955. aug.

ERDÉLYI JÓZSEF

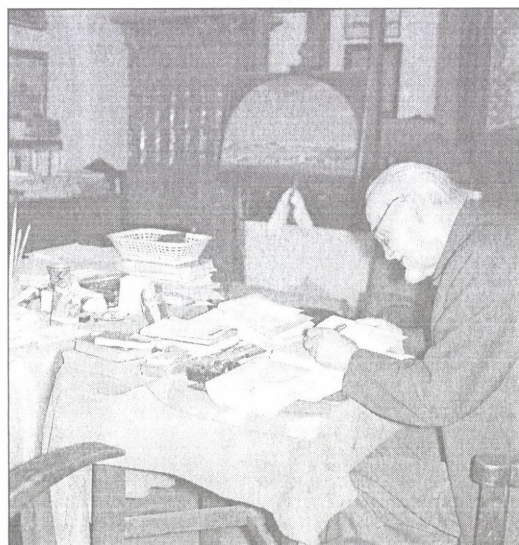
A költő-festő Erdélyi József számos tárgyi emléke, kötete és kézirata ajándékozással a Bihari Múzeum tulajdonába került, Héthy Zoltán múzeumigazgató barátommal végzett közös munkánk nyomán. Erdélyi Honor személyesen is ajándékozott apja emlékeiből Berettyóújfaluban tett látogatásakor. A múzeum irodalmi kiállításának értékes darabja az a festmény is, amely készültét még a költő életében fotózhattam Budapesten.

Imre Péter

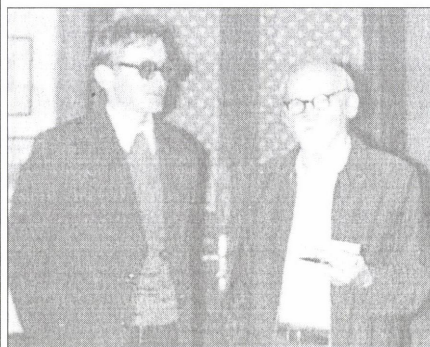
DER MALER JÓZSEF ERDÉLYI

József Erdélyi ist heute nur noch wenigen bekannt, dabei ist sein sechzigjähriges Werk von literaturgeschichtlicher Bedeutung. Er hat eine neue Volkslyrik geschaffen. Mit seinen Dichterkollegen initiierte er die Volksschriftstellerbewegung. Bedeutenden Raum nimmt in seiner Dichtung die Erinnerung an seine Heimat Bihar ein. Seine detaillierten Landschaftsbeschreibungen sind reich an malerischen Abstufungen. Ich war mit dem malenden, zeichnenden, musizierenden Dichter im letzten Lebensabschnitt jahrelang eng befreundet. Nach József Erdélyis Krankheit und Tod kam seine Studie zur bildenden Kunst, die er für seinen Freund Gábor Boda geschrieben hatte, zu Tage.

Die auch kunstgeschichtlich wertvolle Studie publizieren wir nun in gekürzter Form.

*Erdélyi József a műteremben
(háttérben az említett festmény)*

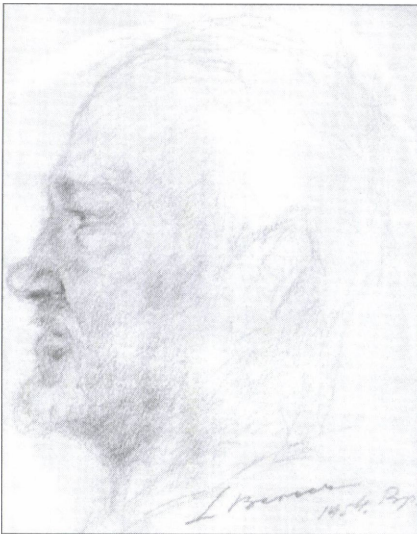

Erdélyi József és Péter Imre

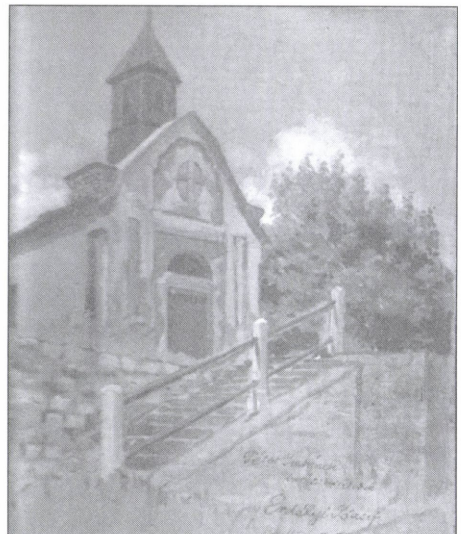
Hedves Parádom!

Tudod hogy nem csak költő, író, versíró,
hanem egy kisút festő, scobánművész, vagy leg-
alább a dallamozás is vagyok; ahogy te nem
csak scobán, hanem költő, író is vagy, penna-
ember, kinch levegőszelők művészeti willái-
sábkait örömeid elváltam ^{is} ma is. Bar-
cuk slyan prózáid volnák, mint a melyen te vagy;
Te úgy vagyok a prózáid, mint a fekete vagy a
színes a gyalgójáissal: repitni könnyelt. Kepró-
művészt vagyok az irodalomban, író a képrő-
művészetben: költő, versíró; úgy kezdem hát
írni azt a levelet "Gloriad", mint az "Eltér-
pengető régi magyarságot" hogy, nem scobán,
nem scobán... Nem scobán képrőművészet
akhat írni s ez lesz talán először írásom ígyen
nemű írásom, mint ahogy tebe "Ez is én elő-
írásom" ¹⁸⁷⁷ az amit annak idején, ex-
előtt harmadik éremmel, az én előírásom-
fuzatomban írt. Nem scobán képrőművészet
intékezet írné, de az ő, az prózika, lesz hát
az az írás; írom így, ahogy lefahad, felbuzog

Erdélyi József levele

Erdélyi József arcképe (Berez László ceruzarajza)

Erdélyi József egyik festménye